

**KUD: 94(496.5) .085/.086 (093.2)
930.2(420) :94(496.5) .085/.086**

Marenglen VERLI

**SHQIPTARËT PËRBALLË NDËRKOMBËTARËVE NË PARIS
NË MBYLLJE TË KONFERENCËS SË PAQES
(14 JANAR - 3 MARS 1920)**

**Rreziku i asgjësimit të shtetit të pavarur shqiptar pas Luftës së Parë
Botërore**

Konferenca e Paqes në Paris, organizuar pas Luftës së Parë Botërore nga fuqitë fituese, Franca, Britania e Madhe, Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Japonia, ndër të tjera trajtoi edhe problemet e kufijve dhe të statutit të shteteve të Ballkanit dhe në kuadër të tyre edhe “çështjen shqiptare”.

Autorë të shumtë e kanë bërë objekt të studimit dhe kanë dhënë opinionet e veta qoftë për Konferencën në përgjithësi, qoftë për aspekte të ndryshme të saj. Për “çështjen shqiptare”, ndër autorët shqiptarë më të njohur, janë dëshmuar me studime të thelluara profesorët: Muin Çami, Paskal Milo, Arben Puto etj., të cilët i kanë kushtuar kësaj teme monografi, pjesë monografish dhe artikuj të shumtë¹.

Është e njohur përgjithësisht ecuria e trajtimit të çështjes shqiptare në Konferencën e Paqes. Ndonëse asnjëherë në konfliktin botëror, Shqipëria ishte planifikuar të asgjësohej. Ricungimi i kufijve të caktuar për të në Konferencën e Ambasadorëve në Londër, më 1913 në

¹ Muin Çami, *Shqipëria në Konferencën e Paqes (1919-1920)*, monografi e papërfunduar në dorëshkrim (1990); Paskal Milo, *Politika e jashtme e Shqipërisë (1912-1939)*, vëllimi I, Tiranë: Toena, 2013; Arben Puto, *Shqipëria politike 1912-1939*, Tiranë: Toena, 2009.

interes të fqinjëve tokësorë e detarë (Greqia, shteti Serbo-Kroato-Sllloven dhe Italia), si edhe dhënia e asaj që mbetej nën protektoratin apo mandatin e Italisë, do të thoshte fund i pavarësisë. Delegacioni zyrtar shqiptar i Qeverisë së Përkohshme të Durrësit, që shkoi në Paris, shumë shpejt u bind se jo vetëm korrigjim të padrejtësive të mëparshme ndaj Shqipërisë nuk do të kishte, por rreziku i ri ishte kërcënues deri në fatalitet. Pozicioni i tërheqjes dhe i lëshimeve nuk solli fryt. Për Fuqitë e Mëdha, veçanërisht për Francën dhe Britaninë, Shqipëria duhej të sakrifikohej sërish për të normalizuar situatën në rajon.

Akordi apo kompromisi i 13-14 janarit 1920 ishte pika kulmore e më të keqes. Në mungesë të përfaqësuesit të SHBA-së, Franca, Britania e Madhe dhe Italia miratuan një variant zgjidhjeje që e kundërshtuan jo vetëm SHBA-në, por edhe Jugosllavia. Pikërisht që nga ky moment zhvillimet në terrenin shqiptar, të diplomacisë dhe të lëvizjes popullore, morën një drejtim interesant, për të cilin historiografia ka vend ende të thellojë vështrimin. Ky artikull synon të hedhë dritë për një periudhë disajvare pas kompromisit të 14 janarit, që ndikoi dukshëm në rritjen e rolit të faktorit shqiptar lidhur me marrjen e vendimeve për të ardhmen e Shqipërisë.

*

* *

Situata dhe reagimi i shqiptarëve pas kompromisit të 13-14 janarit 1920

Tentativat e tri Fuqive të Mëdha evropiane, Britanisë së Madhe, Francës dhe Italisë, të sforcuara deri në nivelet më të larta, me pjesëmarrjen edhe të kryeministrave përkatës, për t'i gjetur një zgjidhje “Çështjes së Adriatikut”, prodhuan kompromisin e 13 janarit të vitit 1920. Me disa retushime, që synonin të siguronin edhe miratimin jugosllav, ai u paraqit në formën e plotë më 14 janar 1920.

Ishte fat për shqiptarët, që delegacioni jugosllav për shkak të kontradiktave të brendshme midis kroatit Ante Trumbiq (ministër i Jashtëm) dhe serbit Nikolla Pashiq (kryeministër), nuk pranoi të hiqte dorë nga Fiumja për të pranuar kompensime në Shqipëri. Kjo ngecje e procesit për një marrëveshje midis Italisë dhe shtetit SKS rreth caktimit të kufijve fuste në lojë SHBA-në, që nuk kishin firmosur kompromisin e 13-14 janarit, por që do të qenë detyruar ta pranonin, nëse jugosllavët dhe italianët do të binin dakort për zgjidhjen e ofruar nga diplomacia franko-britanike.

Përmbajtja e diskutimeve dhe kompromisit të 13-14 janarit ishin shokuese për shqiptarët. Aty ishte firmosur katastrofa dhe asgjësimi i arritjeve të viteve 1912-1913. L. Bumçi, M. Frashëri, dr. Turtulli, Luigi Gurakuqi, Pandeli Evangjeli, Mithat Frashëri etj., u ndjenë të zhgënjyer e të tradhtuar nga fuqitë evropiane. Vendi i vetëm ku mund të apelonin ishin SHBA-ja.

Pas telegramit të përmendur të 12 janarit dërguar presidentit Uillson, më 14 janar u përgatit një telegram tjetër. L. Bumçi në emër të delegacionit e adresoi atë më 15 janar te sekretari i Departamentit të Shtetit R. Lansing. “Konferenca me qëllim që të rregullojë konfliktin italo-jugosllav, theksohej në telegram, nuk u shqetësua aspak të flijojë popullin e vogël e të dobët shqiptar, duke ofruar territorin e tij si kompensim për qëllimet imperialiste të fqinjëve të vet. Viktima nuk ka armë të tjera për mbrojtje veç parimeve të shpallura nga presidenti Uillson në emër të popullit të madh amerikan. Populli shqiptar në këtë moment të madh ankthi kërkon me ngulm mbështetjen e fuqishme e të drejtë të Shteteve të Bashkuara të Amerikës”².

Po atë ditë, më 15 janar, ndonëse pa shpresa, delegacioni shqiptar i dërgoi një letër tjetër edhe Klemansoit³. Në të shprehej dhimbja që ndjenin shqiptarët nga nëpërkëmbja e plotë dhe mosrespektimi i parimeve amerikane të përvetësuara nga Konferenca lidhur me respektimin e parimeve të kombësisë dhe të drejtës për vetëvendosje. Përsëri dhe si gjithmonë me një gjuhë të vetëpërmbajtur, pavarësisht nga presionet e datës 12 janar, që i ishin bërë nga përfaqësuesit e qarqeve të ndryshme patriotike në atdhe dhe nga diaspora, L. Bumçi i shprehte shqetësimin Zh. Klemansosë për mënyrën si po trajtohej çështja shqiptare: “Shqipëria e krijuar më 1913 si shtet i pavarur, neutral e i garantuar, shkruhej në letrën e kryetarit të delegacionit shqiptar, ka një të drejtë të fituar dhe nuk mund të shohë pa protestuar shkatërrimin e pavarësisë dhe integritetit të saj. Italia nuk ka asnjë të drejtë legjitime mbi Vlorën... Greqia dhe Jugosllavia nuk kanë asnjë të drejtë mbi pjesët e tjera të territorit shqiptar. Dhënia e mandatit mbi Shqipërinë... është në kundërshtim me klauzolën e nenit 22 të Traktatit të Versajës. Ndërhyrja në çështjet shqiptare e fqinjëve, përfundonte letra, ...do të cenojë

² P. Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 451-452, citon *Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme* (më tej: AMPJ), viti (më tej: V.) 1920, dosja (më tej: D.). 34, fl. 216.

³ AMPJ, V. 1920, D. 34, fl. 33-34; Shih edhe P. Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 449-450.

pavarësinë e saj dhe kjo nuk do të mungojë të provokojë turbullira në Ballkan”⁴.

Një ditë më pas, më 16 janar, L. Bumçi, do të adresonte dy letra të tjera, njërin për Zhyl Kambonin, diplomatin francez me rol të rëndësishëm në Konferencë, kurse tjetrën për kryetarin e Lidhjes së Kombeve, organizatës së re ndërkombëtare që ishte krijuar me nismën amerikane në ditët e Konferencës.

Në letrën e parë kryetari i delegacionit shqiptar i shfaqte francezit deziluzionin dhe hidhërimin që ai nuk e kishte mbajtur premtimin e dhënë lidhur me kufirin verior të Shqipërisë⁵. Kurse në letrën drejtuar kryetarit të Lidhjes së Kombeve, L. Bumçi kërkonte mbrojtjen e kësaj organizate kundër vendimeve të Konferencës së Paqes në dëm të Shqipërisë. “Kombi shqiptar, i zhytur në trishtim më të thellë nga vendimet që Konferenca e Paqes po merr lidhur me Shqipërinë, duke konsakruar ndarjen e saj... thuhej në letrën e sipërpërmendur, përshëndet me entuziazëm inaugurimin e veprimtarisë së Lidhjes së Kombeve, në të cilën ka vendosur gjithë shpresat e veta për ruajtjen e të drejtave të saj të marra nëpër këmbë”. E hartuar në frymën e qëndrimit të moderuar, të ndjekur në vazhdimësi, ku ishin forcuar notat e diziluzionit e, madje, të fatalitetit, letra përfundonte: “Delegacioni shqiptar proteston në emër të drejtësisë..., kërkon me lutje të përvuajtur mbrojtjen e Lidhjes së Kombeve... dhe shpreson se ajo nuk do të lejojë që të kryhet një padrejtësi e tillë”⁶.

Përçapjet e intensifikuara pas mbledhjes, që delegatët shqiptarë bënë më 14 janar, prodhuan edhe letra e telegrame të tjera. Duke konsideruar shpresë të vetme SHBA-ja, me firmën e L. Bumçit, më 17 janar, iu dërgua një letër edhe ambasadorit amerikan në Paris e në Konferencë, H. Uolles (H. Wallace), i cili vizitohej rregullisht nga anëtarët e delegacionit shqiptar. Letra shoqërohej me një thirrje të përfaqësuesve të Korçës për të përforcuar idenë se rregullimi i “Çështjes së Adriatikut” duke sakrifikuar e copëtuar Shqipërinë kishte krijuar një përshtypje të hidhur te populli i saj. Uollesit me këtë rast i kujtohej

⁴ Po aty.

⁵ *AMPJ*, V. 1920, D. 34, fl. 40-41. Letër e L. Bumçit, dt. 16 janar 1920; Shih edhe P. Milo, *Politika e jashtme ...*, vëll. I, f. 450.

⁶ *Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSH*), Fondi MPJ, D. 2. Letër e L. Bumçit për kryetarin e Lidhjes së Kombeve, dt. 16 janar 1920; Shih edhe *Lufta e popullit shqiptar për çlirim kombëtar (1918-1920)* (Përmbledhje dokumentesh), redaktor përgjegjës Muin Çami, botim i Institutit të Historisë dhe Drejtorisë së Përgjithshme të Arkivave të Shtetit, vëll. II, dok.25, f. 37.

memorandumi që i ishte dërguar më 8 nëntor 1919, i shoqëruar me dokumente, të cilat dëshmonin qëndrimin e banorëve të Shqipërisë së Veriut për të mos pranuar zgjedhë të huaj⁷.

SHBA nuk kishin qenë në një mendje me partnerët evropianë për çështjen e Shqipërisë së Jugut. Në Memorandumin amerikano-franko-britanik të 9 dhjetorit, ata vërtet nuk ndanin ndonjë mendim ndryshe për çështjen e sovranitetit të Italisë në Vlorë dhe të mandatit mbi Shqipërinë, por nuk pajtoheshin me dhënien e Korçës Greqisë dhe të Shqipërisë së Veriut Jugosllavisë. Këtë çarje në pikëpamjet e të Mëdhenjve, delegacioni shqiptar u përpoq ta shfrytëzonte për të shpëtuar diçka nga arritjet e vitit 1913.

Zëvendësimi i Zh. Klemansoit nga A. Milerand (A. Millerand) i dha rast delegacionit shqiptar të tentonte diçka me kryeministrin e ri të Francës. Natyrisht politika franceze e kishte thënë fjalën e vet, megjithatë, për të mos lënë asgjë mangut në veprimtarinë që kishte marrë përsipër, delegacioni, më 19 janar 1920, përsëriti thirrjen që të pengohej padrejtësia që po i bëhej popullit shqiptar duke copëtuar Shqipërinë në interes të fqinjëve⁸.

Për situatën kritike në Konferencën e Paqes lidhur me çështjen shqiptare, L. Bumçi do të njoftonte disa ditë më pas, më 22 janar 1920, Qeverinë e Përkohshme në Durrës. “Lajmet e fundit... janë të dëshpërueshme, - informonte ai - Konferenca për të ndrequr punën e Adriatikut, bëri një projekt i cili konsakron therORIZIMIN e Shqipërisë. Ne protestuam me fuqi kundër kësaj padrejtësie, por zëri ynë nuk mjafton për ta ndalur zbatimin e saj. Megjithëqë kurrë nuk kemi ushqyer shpresa të mëdha, vijonte më tej letra, ...por prapë nuk besojmë se puna jonë mund të dalë kaq keq”. Pasi theksonte se premtimet dhe shpresat e dhëna nga anëtarë të delegacionit amerikan e italian “u zhdukën njëra pas tjetrës”, L. Bumçi, duke iu bërë me dije kolegëve në Durrës se të dy variantet për zgjidhjen e çështjes shqiptare, qoftë projekti apo kompromisi i 14 janarit 1920, qoftë Traktati i Londrës i vitit 1915, “që të dy janë fort të këqij për ne dhe... do të humbasim gjysmën e vendit”, i nxiste t’ia bënin të njohur popullit rrezikun, që “të protestojnë si t’u duket më mirë”⁹. Kryetari i delegacionit shënonte posaçërisht se “duhet të

⁷ AMPJ, V. 1920, D. 34, fl. 44. Letër e L. Bumçit, dt. 17 janar 1920, për ambasadorin amerikan në Francë.

⁸ Po aty, fl. 46.

⁹ AQSH, F. MPJ, D. 322. Njoftimi i L. Bumçit për Qeverinë e Përkohshme në Durrës, dt. 22 janar 1920; Shih edhe *Lufta e popullit shqiptar për çlirim kombëtar*, vëll. II, përgatit për botim M. Çami etj., Instituti i Historisë, Tiranë: 1975, dok. 35, f. 48-49.

lajmëroni dhe popullin e Korçës e të Shkodrës, që të mund të marrin masat, që do t'u duken më të mira për mbrojtjen e interesave kombëtare”¹⁰.

Në Shqipëri, ndërkohë, ishin ndërgjegjësuar për vendimet katastrofike të Konferencës për Shqipërinë dhe po zotëronte pikëpamja se duheshin radikalizuar qëndrimet kundër copëtimit të mëtejshëm të Shqipërisë së 1913. Madje më 21 janar kishte filluar punimet Kongresi i Lushnjës, që më 28-31 janar, në kushtet kur përpjekjet diplomatike për ripohimin e pavarësisë së shtetit shqiptar dhe të tërësisë së tij tokësore nuk dhanë rezultat, mori përsipër organizimin e qëndresës së brendshme popullore. Anëtarë të Qeverisë së Përkohshme të Durrësit, që vepronin në Shqipëri, veçanërisht Fejzi bej Alizoti, Myfit Libohova e Mustafa Kruja, u përpoqën hapur qysh më 12 janar ta pengonin organizimin e Kongresit¹¹, por pa sukses. Urdhrat dhe qarkoret e lëshuara nga data 13 janar e në vijim, vrasjet politike si ajo e Abdyl Ypit, madje edhe kërkesa drejtuar Komandës së ushtrisë italiane në Shqipëri për të ndërhyrë, nuk prodhuan ndonjë rezultat¹². Konsulli britanik Iden ndoqi punët e Kongresit, kurse autoritetet italiane deklaruan se nuk do të ndërhynin. Vetëm më 31 janar, ditën kur Kongresi përfundoi punimet, një inspektor i Komandës italiane në nënzonën veriore të Vlorës, i dërgoi një letër kryetarit të Kongresit, në emër të gjeneral Piaçentinit, me të cilën ai e njoftonte se “nuk mund të njihte zyrtarisht vendimet e marra nga delegatët... në Lushnje, për arsye se nuk i rezulton që pozita e tyre të jetë legale. Me qëllim që të mbahet qetësia publike, përfundonte letra... u bëj thirrje zotërinjve delegatë të pezullojnë mbledhjen dhe të kthehen në vendet e tyre”¹³.

Por tashmë Kongresi e kishte përfunduar punën e tij. Qeveria e Durrësit ishte shpallur e rrëzuar. Ndër të tjera ajo u fajësua se “tue u mbështetë në politikë të veçantë, shtini në një situacion të keq gjendjen

¹⁰ *Po aty.*

¹¹ *AQSH*, F. Drejtoria e Punëve të Brendshme (DPB), D. 197, dok.14. Informacion i inspektorit të përgjithshëm Avni Dabulla, dt. 12 janar 1920, dërguar nga Berati Delegacisë së Punëve të Brendshme; Shih edhe *Lufta e popullit ...*, vëll. II, dok. 15, f. 26.

¹² *AQSH*, F. Kongresi i Lushnjës, D.2. Urdhër i firmosur nga F. Alizoti për ndalimin e mbledhjes së Kongresit të Lushnjës, dt. 13 janar 1920; Shih edhe *Lufta e popullit...*, vëll. II, dok. 23, f. 35; *Dokumente e materiale historike nga lufta e popullit shqiptar për liri e demokraci 1917-1941*, botim i Drejtorisë së Arkivave të Shtetit të PPSH, Tiranë: 1959, f. 18-19.

¹³ *AQSH*, F. Kongresi i Lushnjës, D. 2, dok. 21. Letër e inspektorit të Komandës italiane, dt. 31 janar 1920.

politike të Shqipërisë”¹⁴. Kongresi gjithashtu kundërshtoi projektet e Konferencës së Paqes që cenonin pavarësinë dhe tërësinë tokësore të shtetit shqiptar dhe u shpreh për pavarësinë e plotë të Shqipërisë, kundër çdo mandati ose protektorati të huaj. Në telegramin e protestës adresuar kryetarit të Konferencës së Paqes, Kongresi shpalli se shqiptarët ishin gati të bënin “të gjitha sakrificat, të derdhnin edhe pikën e fundit të gjakut të tyre, kundër çdo vendimi që do të vinte në rrezik tërësinë tokësore dhe pavarësinë e tyre të plotë”¹⁵. Me këtë vendim, Kongresi iu kundërvu si planeve të Konferencës për ta vendosur Shqipërinë nën mandatin e një fuqie të huaj, ashtu edhe projekteve të delegacionit shqiptar të Qeverisë së Durrësit për të vënë në krye të shtetit shqiptar një princ italian, ose për ta vendosur atë nën “mbrojtjen” e Lidhjes së Kombeve, siç kishte propozuar ky delegacion më 22 janar në një notë drejtuar Konferencës¹⁶.

Kongresi, ndonëse shtypi francez kishte informuar qysh më 22 janar se 21 janari kishte shënuar fundin e Konferencës së Paqes¹⁷, më 29 janar zgjodhi që delegacioni në Paris, “pranë Konferencës së Paqes” të përbëhej nga L. Bumçi, Mehmet Konica dhe dr. Turtulli (kryetari u la të zgjidhej midis tyre)¹⁸. Delegacionit do t’i duhej në vijim të punonte sa në Londër edhe në Paris, ku ndërkohë u përqendrua puna, përkatësisht e tre kryeministrave evropianë dhe ambasadorëve të Fuqive të Mëdha.

Ndërkohë, që rrjedha e ngjarjeve në Shqipëri finalizohej me Kongresin e Lushnjës, në Paris, ashtu si delegacioni shqiptar përpiqej të gjente një rreze shprese te qëndrimi i panjësuar amerikan me partnerët evropianë për çështjen shqiptare, edhe jugosllavët trokitën në të njëjtën portë. Ultimatumit i Fuqive të Mëdha evropiane e vuri në pozitë të vështirë delegacionin jugosllav, sepse qoftë projekti i 14 janarit 1920, qoftë Traktati i Londrës i vitit 1915, nuk ishin opsione të mira për të. Më 16 janar Trumbiqi i kërkoi mbështetje ambasadorit amerikan. Dublimi i

¹⁴ *Lufta e popullit ...*, vëll. II, dok. 50, f. 63-67. Vendimet e Kongresit të Lushnjës, sipas procesverbale të Kongresit.

¹⁵ *Historia e popullit shqiptar...*, vëll. III, f. 145.

¹⁶ *Po aty*.

¹⁷ *AQSH*, F. MPJ, D. 322, dok.716. Njoftim i L. Bumçit nga Parisi, dt. 22 janar 1920. “Konferenca mori fund, a më mirë e nderoi fytyrën... tani e tutje ajo do të jetë përfaqësuar prej mbledhjes së ambasadorëve që gjenden në Paris. Kjo do të merret me punët e vogla dhe për ato të mëdhatë do të mblidhen ngandonjëherë kryeministrat”; Arbër Hadri, *Presidenti Uillson dhe çështja shqiptare (Politika e SHBA-së në Konferencën e Paqes në Paris (1919-1920)*, botim i Institutit të Historisë Prishtinë: 2011, f. 175.

¹⁸ *Lufta e popullit shqiptar për çlirim ...*, vëll. II, dok. 50, f. 64.

ankesave, të adresuara nga shqiptarët përkatësisht më 12 janar (Uillsonit), 14 janar (Lansingut) dhe 17 janar (Uollesit) dhe jugosllavët më 16 janar (Uollesit), e nxiti diplomacinë amerikane të vepronte. Duke u ndjerë e anashkaluar, ajo përmes Sekretarit të Shtetit, Lansing, u komunikoi Ll. Xhorxhit dhe Zh. Klemansosë, me anën e një memorandumit, se “Çështja e Adriatikut” nuk mund të definohej pa shprehur pikëpamjen e vet edhe SHBA-ja, përkatësisht presidenti Uillson¹⁹.

Përgjigjja justifikuese e evropianëve nuk u pëlqye nga amerikanët. Më 27 janar ata njoftuan se do të shpreheshin më tej për “Çështjen e Adriatikut” dhe nxitën delegacionin jugosllav të mos thyhej përballë ultimatumit për të miratuar projektin e 14 janarit²⁰.

Ndoshta në dijeni të ankesës jugosllave të 16 janarit pranë ambasadorit amerikan Uolles, ndoshta nxitur dhe nga diplomacia jugosllave, më 17 janar sikurse u përmend, pasoi letra e L. Bumçit për Uollesin. Por pati nisma për të bashkërenduar ndonjë qëndrim me jugosllavët edhe jashtë ambienteve të Konferencës. Më 25 janar, Komiteti “MKK” në Shkodër mori vendim për të bërë përpjekje për bisedime me jugosllavët me qëllim që të dilej nga gjendja kritike në të cilën ndodhej çështja shqiptare. Në mbledhje të kryesisë së Komitetit ishte vendosur që kryetari i Komitetit, Kadri Prishtina dhe Bajram Fevziu të takoheshin fshehurazi “me partinë që do një marrëveshje me Jugosllavinë” për të marrë vesh “se mbi ç’baza dhe në çfarë kushtesh mund të arrihet marrëveshja me jugosllavët”²¹.

Në fund të janarit 1920, Komiteti “MKK” duke llogaritur të përfitonte nga kontradiktat italo-jugosllave rreth Shqipërisë, vendosi të hynte drejtpërdrejt në bisedime me përfaqësuesin e Beogradit, Nishiq. Baza mbi të cilën palët do të mund të merreshin vesh, sipas Komitetit, ishte: “E para - veç ndihmës që [Jugosllavia] do të japë për luftimet që do të bëjnë shqiptarët për ta nxjerrë Italinë nga Shqipëria e për ta shpëtue Vlonën, ç’interes mund t’u sigurojë shqiptarëve? E dyta - në rast se shqiptarët bajnë një shërbim, tue e nxjerrë Italinë nga Ballkani, serbët a e

¹⁹ P. Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 453; Shih edhe Tomaso Titoni, Vuorio Scialoja, *L'Italia alla Conferenza della Pace*, Discorsi e documenti a cura di Amedeo-Gianini, Roma: 1921, f. 153-154.

²⁰ R. L. Woodal, *The Albanian problem during the Peacemaking (1919-1920)*, Memphis State University, Ph.d., 1978, f. 220; Shih edhe P. Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 454.

²¹ AQSH, F. Komiteti “MKK”, D. 53. Vendim i Komitetit “MKK”, dt. 25 janar 1920; shih dhe *Lufta e popullit shqiptar për çlirim ...*, vëll. II, f. 51-52.

pranojnë në parim që Kosova të bashkohet me Shqipninë e si një qeveri me e shti në Konfederacionin Jugosllav?”²²

Shqiptarët kërkonin një shteg shpëtimi. Hapat e ndërmarrë gjatë fundit të dhjetorit dhe gjatë janarit, që nga takimi i L. Bumçit me Papën²³, deri te promemoret e adresuara për U. Uillonin, Zh. Klemansonë etj., para dhe pas kompromisit të përmendur të janarit, nuk kishin dhënë rezultat. Angazhimi i qarqeve të ndryshme të politikës shqiptare, për të bashkëpunuar me qarqet drejtuese të Beogradit, ku bënte pjesë edhe kryesia e Komitetit “MKK”, ishte një tentativë për të shfrytëzuar mungesën e konsensusit italo-jugosllav për zgjidhjen e “Çështjes së Adriatikut”, edhe pse diheshin rreziqet që sillte afrimi me Jugosllavinë. Forcat jugosllave me pretekstin e pranisë së forcave të armatosura italiane në Shqipëri mbanin “kufirin strategjik” në brigjet e Drinit të Zi, përtej vijës së caktuar nga Konferenca e Londrës në vitin 1913 dhe, hera-herës, depërtonin edhe më në brendësi të trevave shqiptare, sikurse ndodhi në fillim të janarit, kur u ripushtuan krahinat e Nikaj-Mërturit²⁴, por alternativat e favorshme për zgjidhjen e duhur të çështjes shqiptare mungonin.

Duke ndjerë se situata në rajon kishte pasur një evoluim në favor të Jugosllavisë, veçanërisht pas nxitjes amerikane që ta kundërshtonin ofertën dhe ultimatumin franko-britanik, delegacioni jugosllav në Paris, më 28 janar hodhi poshtë kërkesat e Fuqive të Mëdha evropiane²⁵. Madje për të fituar kohë Qeveria jugosllave dha dorëheqjen. Kështu në fund të janarit tentativat për zgjidhjen e “Çështjes së Adriatikut” u kthyen në pikën e nisjes. Sigurisht ishte qëndrimi i SHBA-së dhe këmbëngulja personale e U. Uillonit që, edhe pse shumë i sëmurë e pothuajse i paralizuar, nuk reshti së komunikuari me Lansingun dhe Polkun përmes së shoqes, që përcaktuan falimentimin e projektit franko-britanik të 14 janarit. Por, padyshim, luajtën rol edhe kundërshtimi këmbëngulës jugosllav dhe Lëvizja Kombëtare Shqiptare brenda vendit, që njëherësh iu kundërvu synimeve e veprimeve italiane, greke e jugosllave.

²² AQSH, F. Komiteti “MKK”, D.8.

²³ *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. III, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: Toena, 2007, f. 138.

²⁴ AQSH, F. DPB, D. 250, dok. 89. Njoftim i prefekturës së Shkodrës, dt. 26 janar 1920, për Delegacinë e Punëve të Brendshme, rreth ripushtimit të Nikaj-Mërturit nga ushtria serbe; shih edhe *Lufta e popullit...*, vëll. II, dok. 40, f. 53.

²⁵ Ivo Lederer, *La Jugoslavia della Conferenza della pace al Trattato di Rapallo (1919-1920)*, Milano: 1966, f. 266.

Kongresi i Lushnjës dhe përpjekjet e diplomacisë shqiptare në shkurt-mars 1920, për të penguar ricopëtimin e Shqipërisë

Kongresi i Lushnjës, me vendimet e rëndësishme të njohura, që mori, është dëshmia më e plotë për evoluimin e situatës në Shqipëri. Ndër aktet e para që miratoi ky Kongres ishte telegrami që i dërgoi më 30 janar Konferencës së Paqes, në të cilin protestohej kundër vendimit të marrë nga Britania e Madhe, Franca dhe Italia, për copëtimin e Shqipërisë midis Jugosllavisë, Greqisë dhe Italisë²⁶. Në vijim, në telegram theksohej se Kuvendi kërkonte për Shqipërinë “një pavarësi të plotë me kufijtë etnografikë dhe natyralë, duke korrigjuar kështu padrejtësitë që janë bërë nga Kongresi i Berlinit dhe nga Konferenca e Ambasadorëve më 1913”. Theksohej gjithashtu se “Kuvendi vendosi të mos pranojë asnjë mandat ose protektorat të huaj”²⁷. Në paragrafin e fundit të tekstit të telegramit dëshmohej vendosmëria për vendimet e marra. “Shqiptarët janë të gatshëm të bëjnë të gjitha sakrificat, thuhej në telegram, të derdhnin edhe pikën e fundit të gjakut të tyre kundër çdo vendimi që mund të verë në rrezik tërësinë tokësore dhe pavarësinë e tyre të plotë”²⁸.

Në të njëjtën ditë, më 30 janar, Kongresi i Lushnjës, i drejtoi një protestë të ngjashme edhe Senatit italian. Në të shprehej zemërimi kundër planeve antishqiptare në Konferencën e Paqes dhe njëkohësisht vendosmëria për të mbrojtur me çdo kusht të drejtat kombëtare²⁹. “Lajmi i frikshëm... ndezi kudo zemërimin e tërbuar dhe mërinë e shenjtë të popullit shqiptar, theksohej në protestën drejtuar Senatit italian, Kuvendi i kombit i mbledhur në Lushnje... i dha fund me një zë t’u thotë përfaqësuesve të ndershëm të Italisë se në dejtë e popullit shqiptar s’ka pushuar akoma së lëvrituri gjaku i kulluar i Skënderbeut, që të mundin pra stërnipat e tij të ulnin kokën e të poshtërohen, aq sa të bëhen një koloni e përvuajtur italiane e të përdoren si shpërblim për të ngopur lakmitë imperialiste të fqinjëve të tyre lakmonjës; ...shqiptarët dinë të vdesin për të mos shkuar nga njëra dorë në tjetrën si tufë delesh, e të bëhen plaçka e atyre që drejtojnë sot diplomacinë e Evropës”³⁰.

²⁶ AQSH, F. MPJ, D. 7. Telegrami i firmosur nga kryetari i Kuvendit Kombëtar të Shqipërisë, Aqif pashë Elbasani, dt. 30 janar 1920; shih edhe *Lufta e popullit...*, vëll. II, dok. 46, f. 58-59.

²⁷ Po aty.

²⁸ Po aty.

²⁹ *Kuvendi*, Romë, viti III, nr. 70, 21 shkurt 1920, f. 3.

³⁰ Po aty.

Më 31 janar, Aqif pashë Elbasani, në emër të Kongresit të Lushnjës, informoi për vendimet e marra edhe presidentin e SHBA-së, Uillson dhe, me një telegram të dytë, Kongresin Amerikan. Në këto telegrame kërkohej mbështetja e fuqisë përtej Atlantikut për të shpëtuar pavarësinë e Shqipërisë dhe integritetin e saj territorial. Një telegram tjetër i adresoi U. Uillsonit edhe kryeministri Sulejman Delvina, i porsazgjedhur nga Kongresi i Lushnjës. Telegramet nga Lushnja shkuan gjithashtu në drejtim të kryeqyteteve të Fuqive të tjera të Mëdha³¹.

Në emër të delegacionit shqiptar, telegrame për presidentin e SHBA-së dhe Kongresin Amerikan, dërgoi nga Parisi edhe L. Bumçi³².

Për njohjen e opinionit publik botëror dhe të qarqeve politike të Fuqive të Mëdha, posaçërisht të SHBA-së, Italisë etj., me vendosmërinë e shfaqur në Shqipëri për të mos pranuar vendimet e Konferencës së Paqes në dëm të popullit shqiptar, shërbyen në këtë kohë një mori protestash, thirrjesh e deklaratash të nisura nga kolonitë shqiptare dhe nga miqtë e Shqipërisë.

Në telegramin e Kryesisë së kolonisë shqiptare të Rumanisë, dërguar Senatit të SHBA-së, kërkohej prej tij të dëgjohej thirrja e “dëshpëruar për të ndaluar një krim të tillë kundër popullit të lashtë shqiptar, pavarësia e të cilit u njoh më parë në Londër më 1913”³³.

Më 29 janar, Edit Durham shkruante në gazetën, që botohej në Londër, “Daily Herald”, se Fuqitë Aleate në Paris “ndodhen në pikën e kryerjes së një krimi ndërkombëtar, të vjedhjes së pavarësisë së një vendi të vogël”³⁴. Kurse, më 12 shkurt Komiteti i punëtorëve shqiptarë në SHBA dhe në Kanada, në një letër drejtuar Komitetit drejtues të Partisë Socialiste Italiane, i bënte thirrje të luftonte kundër synimeve imperialiste të qeverisë italiane ndaj Shqipërisë. Pasi vinte në dukje apatinë dhe mosangazhimin e socialistëve italianë për t’i prerë rrugën “marrëzisë ekspansioniste, etjes për pushtime të imperializmit italian”, letra përfundonte se të ngresh zërin kundër “krimit të përbindshëm që po bën Qeveria italiane e Romës, do të thotë ... t’i shërbesh më shumë sesa Shqipërisë, demokracisë dhe Italisë”³⁵.

³¹ P. Milo, *Politika e jashtme ...*, vëll. I, f. 456.

³² *Po aty*, Telegrame të dt. 30 janar 1920.

³³ *AQSH*, F. Kolonia e Rumanisë, D.125; shih edhe *Lufta e popullit shqiptar për çlirim ...*, vëll. II, dok. 51, f. 67.

³⁴ *AMPJ*, viti 1920, dos. 34, f. 127.

³⁵ *AQSH*, F. MPJ, D. 322. Letër e dërguar nga Lozana më 12 shkurt 1920, në emër të Komitetit të punëtorëve shqiptarë në SHBA dhe Kanada.

Jo të gjithë e morën seriozisht reagimin e shqiptarëve, publikuar përmes përfaqësuesve të tyre në Lushnje, Paris apo nga kolonitë e diasporës. Por, në qarqet më të interesuara për zgjidhje sa më realiste të çështjeve të Ballkanit, zëri i shqiptarëve nuk kaloi pa jehonë. Në rrethanat komplekse, kur kishin reaguar edhe jugosllavët dhe kur SHBA-ja ndihej e fryer nga anashkalimi i aleatëve evropianë në marrjen e vendimeve për “Çështjen e Adriatikut”, presidenti amerikan U. Uillson, më 10 shkurt u ktheu përgjigje kolegëve evropianë për memorandumun e tyre të 23 janarit. Ai theksonte si zgjidhjen më të mirë Memorandumin e 9 dhjetorit 1919 dhe kundërshtonte kompromisin e 14 janarit 1920, që i siguronte Italisë sovranitet në Fiume dhe në Istria. Për sa i përket Shqipërisë, Uillsoni i qëndronte pikëpamjes se Memorandumi i 9 dhjetorit “ruan në një masë të gjerë unitetin e shtetit shqiptar”, kurse kompromisi i 14 janarit “e ndan popullin shqiptar midis tri fuqive të huaja pavarësisht nga protestat e tij të fuqishme”³⁶. Presioni i SHBA-së dukej qartë, kur u kujtonte kolegëve evropianë se Memorandumi i 9 dhjetorit ishte caku i koncesioneve që mund të ofronin amerikanët³⁷.

Ndërkohë që shkëmbimi i pikëpamjeve të kundërta midis amerikanëve dhe evropianëve për “Çështjen e Adriatikut” e, në kuadër të saj, për çështjen shqiptare, do të vijonin gjatë shkurtit të vitit 1920 dhe më pas^{*}; shqiptarët brenda dhe jashtë Shqipërisë bënë të gjitha përpjekjet e mundshme për të shmangur rrezikun e asgjësimit të atdheut. Gjatë shkurtit 1920 një varg protestash të tjera pasuan ato të janarit. Në një protestë të fillimit të shkurtit, dërguar Komandës italiane në Durrës, Qeveria e dalë nga Kongresi i Lushnjës kërkonte të mos pengohej vendosja e saj në Durrës³⁸. Më 3 shkurt përfaqësuesit e kolonive shqiptare të Rumanisë dhe të Turqisë, që ndodheshin në Paris, i kërkonin kryetarit të delegacionit qeveritar shqiptar aty, që një pjesë e anëtarëve të tij të kthehej në Shqipëri për të informuar popullin mbi projektet e hartuara në Konferencën e Paqes për copëtimin e vendit “me qëllim që

³⁶ Adriaticus, *La Question Adriatique*, Recueil de documents officiels, Paris: 1920, f. 123-129; T. Tittoni, V. Scialoja, *L'Italia alla Conferenza della Pace* ..., f. 157-161.

³⁷ Po aty.

^{*} Përgjigje e dr. Lloid Xhorxhit dhe A. Mileranit e 17 shkurtit; reagimi i U. Uillsonit i 25 shkurtit; kundërpërgjigja e franko-britanikëve e 26 shkurtit, etj.; Shih Adriaticus, *La question Adriatique*..., f. 130-133, 138-144, 145-147; Shih edhe Arben Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit* (Përmbledhje dokumentesh me një vështrim historik), vëll. II, Tiranë: 8 Nëntori, 1987, dok. 24, f. 148-250, dok. 25, f. 250-253, dok.26, f. 254-255.

³⁸ AQSH, F. Prefektura e Durrësit, D. 1; Shih edhe *Lufta e popullit* ..., dok. 56, f. 70.

vetë populli të mund të shprehë mendimin e vet dhe të veprojë si duhet”³⁹.

Nga letra bëhet e qartë se qysh në një mbledhje të organizuar më 21 janar ishte miratuar vendimi që delegacioni të zvogëlohej në tre vetë dhe të tjerët do të duhej të niseshin sa më shpejt në Shqipëri për të sqaruar popullin mbi situatën e vështirë të krijuar nga politika e Fuqive të Mëdha. “Mirëpo, thuhej në letër, na duket se një vendim i tillë nuk është marrë parasysh. Përpara një ngurrimi të tillë dhe këtyre shtyrjeve me sot e me nesër, në çastin më vendimtar dhe më kritik në të cilën ndodhet Shqipëria, e quajmë për detyrë, theksonin përfaqësuesit e kolonive, t’i parashtrijmë vëmendjes suaj se një qëndrim i tillë mund të ketë pasojë shumë të dëmshme për vendin tonë...”⁴⁰.

Nuk dimë nëse delegacioni shqiptar në Paris me L. Bumçin, M. Konicën dhe M. Turtullin në përbërje kishte dijeni për qëndrimin e presidentit amerikan pasqyruar në përgjigjen për kryeministrat e Britanisë së Madhe dhe Francës, të dt. 10 shkurt 1920, lidhur me memorandumun e tyre të 23 janarit. Sidoqoftë ai tashmë ishte nën presion gjithnjë e më të madh të përfaqësuesve të kolonive të diasporës shqiptare dhe të ngjarjeve politike në Shqipëri.

Pavarësisht nga faktorët nxitës, delegacioni shqiptar më 11 shkurt tentoi sërish të ndikonte te Fuqitë e Mëdha. Në këtë datë ai i dërgoi një telegram të ri kryeministrit britanik D. Llojd Xhorxh, njëherësh kryetar i Konferencës së tre kryetarëve të qeverive aleate, që vepronte në Londër në vijim të punëve të Konferencës së Paqes të Parisit të mbetura për t’u zgjidhur. Në telegram kërkohej të hiqej dorë nga plani për copëtimin e Shqipërisë dhe për asgjësimin e pavarësisë së saj⁴¹. Pasi përsëriste argumentet që provonin të drejtat e shqiptarëve për t’u vetëqeverisur, për të mbrojtur pavarësisë dhe për të mos lejuar prekjen e kufijve të tyre, nga fqinjët që kishin pasur “gjithnjë qëllime aneksioniste” e që “s’kishin lënë salvime e rrëime pa kryer”, delegacioni theksonte: “*Po i drejtohem pra për herën e mbrame edhe një thirrje të nxehtë ... kryeqeveritarëve të tri kombeve të mëdha ... që në zgjidhjen e çështjes shqiptare të mos pranojnë masa të tjera përveç atyre që përkojnë me drejtësinë e me vullnetin e*

³⁹ AQSH, F. MPJ, D.2. Letër e dt. 3 shkurt 1920, firmosur nga Pandeli Evangjeli për koloninë e Bukureshtit dhe Halil Gjirokastra për koloninë e Turqisë; shih edhe *Lufta e popullit shqiptar për çlirim ...*, vëll. II, dok. 59, f. 72-73.

⁴⁰ Po aty.

⁴¹ *Shqipnia përpara Konferencës së Paqes*, Ble i Dytë, Shkodër: Shtypshkronja Franceskane, 1921, f. 65-67.

*popullit shqiptar...*⁴². Në telegram tërhiqej vëmendja se shqiptarët besonin në aftësitë e tyre për t'u vetëqeverisur dhe ndihmën e kërkonin "të kufizohet vetëm në dërgimin në Shqipëri të disa ekspertëve civilë e ushtarakë të caktuar prej Shoqërisë së Kombeve por që të mos jenë prej shteteve të interesuar". Vetëm zgjidhja e drejtë e çështjes shqiptare, shkruanin në fund të telegramit delegatët shqiptarë, do t'i shërbente "forcimit të paqes në Ballkan dhe sigurimit të së mbarës e së mirës për të gjithë popujt që rrojnë aty"⁴³.

Në të njëjtën ditë, më 11 shkurt, delegacioni shqiptar, përsëri me firmën e kryetarit L. Bumçi i dërgonte një notë proteste përfaqësuesve të fuqive kryesore evropiane, me anën e së cilës hidhte poshtë pretendimin e përsëritur se populli shqiptar ishte "i papjekur" për vetëqeverim. "Me notat e 15 dhe 19 janarit, theksonte L. Bumçi, delegacioni shqiptar pati rastin të protestojë para Konferencës së Paqes kundër projektit të [14 janarit] hartuar nga tri Fuqitë e Mëdha, lidhur me zgjidhjen e "Çështjes së Adriatikut", projekt që parashikon copëtimin e Shqipërisë.... i cili është në kundërshtim flagrant me klauzolat e Konferencës së Londrës të vitit 1913..."⁴⁴.

Nota e sipërpërmendur jepte gjerësisht argumentet përse duhej ndryshuar qëndrimi në zgjidhjen e çështjes shqiptare. Aty përmendeshin këmbëngulja italiane, e pamotivuar realisht, për të aneksuar Vlorën dhe për të marrë mandatin mbi Shqipërinë, mandej shkatërrimet që kishte sjellë pushtimi i përkohshëm i trupave jugosllave e greke në viset që pretendonin për t'i aneksuar Beogradi e Athina.

Te argumentet e karakterit "moral", sikurse shënohej në notë, numërohej edhe shkëlja e dispozitave ligjore të Lidhjes së Kombeve (neni 220), lidhur me kriteret që përcaktonin vendosjen e një popullit nën mandat.

Në notën e 11 shkurtit, adresuar përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha, delegacioni shqiptar nënvizonte edhe argumentet politike, për të cilat duhej respektuar pikëpamja shqiptare për zgjidhjen e çështjes. Ndër to renditej ruajtja në të ardhmen e paqes në Ballkan, dhe për pasojë paqes në mbarë botën.

⁴² Po aty.

⁴³ Po aty.

⁴⁴ *AQSH*, F. MPJ, D. 6(26). Notë e delegacionit shqiptar, dt. 11 shkurt 1920, dërguar Mileranit, kryeministër dhe ministër i Jashtëm i Francës. Nga përmbajtja e notës ajo është përgatitur e dërguar edhe krerëve të Fuqive të tjera të Mëdha evropiane.

Duke arsyetuar përse Shqipëria nuk kishte pasur stabilitet në vitet pas krijimit të saj, çka kishte frymëzuar mendimin se shqiptarët nuk ishin të zot të vetadministroheshin delegacioni shqiptar numëronte gjashtë faktorë. Sipas tij, Shqipëria pas krijimit, edhe në kufijtë e përcaktuar në Londër, nuk ishte zbrazur kurrë nga ushtritë e huaja, të cilat me terror të vazhdueshëm kishin shkatërruar vendin e kishin sjellë destabilitet. Përveç ballkanasve në këtë drejtim kishte ndikuar edhe rivaliteti midis Austro-Hungarisë dhe Italisë për dominim, që kishin sjellë përçarje me propagandën e zhvilluar në Shqipëri. Presioni i tyre mbi Princ Vidin dhe qeverinë e tij e kishte paralizuar qeverisjen efikase të vendit dhe kishte rrënuar autoritetin e kryetarit të shtetit. Për të njëjtën gjë kishte ndikuar edhe veprimtaria e Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, arsyetonte në notë delegacioni shqiptar, pasi anëtarët e tij u pozicionuan sipas interesave të kundërta të shteteve që përfaqësonin.

Tejkalimi i kompetencave nga kreu i misionit të oficerëve holandezë dhe mosbindja e tij ndaj urdhrave të qeverisë, theksohej më tej në notë, ishte gjithashtu faktor që kishte ndikuar në destabilitetin e vendit. Përmendej gjithashtu, edhe ndikimi negativ që përcolli mosrealizimi i premtimit që Fuqitë e Mëdha i bënë shtetit të ri, për ta kredituar me një hua prej 70 milionë frangash. “Shkurt, në të tilla kushte të mjerueshme u ndodh Shqipëria në çastin kur shpërtheu, Lufta Botërore, që pati si pasojë dhunimin e asnjësisë dhe pushtimin e territorit të saj nga ushtritë e huaja, shprehej delegacioni shqiptar. Çdo vend tjetër, që do të ndodhej në hapin e parë të jetës së tij politike në të tilla kushte, nuk kishte si t’u shpëtonte pasojave të hidhura ...”⁴⁵

Së fundi, delegacioni shqiptar i lutej Fuqive të Mëdha, t’i kishin parasysh faktet e paraqitura para se t’i konsideronin shqiptarët “të paaftë të vetëqeverisen” dhe para se të vendosnin “të dënojnë një popull të tërë të humbë pavarësinë dhe kombësinë e tij”. Nota përfundonte me konstatimin se “e vetmja mënyrë për të ruajtur paqen në Ballkan dhe rendin e qetësinë në Shqipëri, është dhënia e pavarësisë ... ruajtja e tërësisë së saj tokësore ... zbrazja e plotë... e tokave të saj nga ushtritë e huaja, si edhe ripohimi i asnjësisë së Shqipërisë, duke e garantuar atë nga Lidhja e Kombeve ...”⁴⁶

Nota, sikurse shihet, nuk përmbante elementë të rinj të paparaqitur më parë, por çështja kishte hyrë në një rreth vicioz dhe delegacionit shqiptar nuk i ngelej veçse të këmbëngulte, duke shpresuar

⁴⁵ Po aty.

⁴⁶ Po aty.

në mosmarrëveshjen italo-jugosllave dhe veçanërisht në diskordancën e diplomacisë amerikane me atë të tre Fuqive të Mëdha të Evropës.

Më 11 shkurt 1920, anëtarët e delegacionit zyrtar shqiptar në Paris, L. Bumçi dhe M. Turtulli, dërguan edhe një raport tjetër, këtë herë në adresë të Aqif pashë Elbasanit. Përmes tij ata informonin për situatën në të cilën ndodhej çështja shqiptare për momentin⁴⁷.

Në raport theksohej se Konferenca e Paqes nuk e pati biseduar kurrë çështjen shqiptare në mënyrë të veçantë, por të lidhur me çështje të tjera, duke e trajtuar si një mjet shpërblimi për të sheshuar mosmarrëveshjet midis fqinjëve të Shqipërisë. Rreth një vit, raportonin më tej L. Bumçi e M. Turtulli, u kapërcyen disa herë rreziqe të mëdha, por deri kohët e fundit nuk ishte marrë ndonjë vendim.

Gjatë kësaj periudhe, delegacioni sipas raportuesve, kishte vepruar gjithnjë në mbrojtje të të drejtave të kombit shqiptar, të përmbledhura në kërkesat për integritetin brenda kufijve etnikë, në independencën dhe në sovranitetin e vendit. Në raport këmbëngulej se, delegacioni “nuk kishte pranuar kurrë as ma të voglin lëndim (cenim - M. V.) të këtyne të drejtave”⁴⁸.

Delegatët, raportonin më tej, se situata ndryshoi pas Memorandumit të SHBA-së, Britanisë dhe Francës, të 9 dhjetorit 1919, paraqitur Italisë si opsion për zgjidhjen e “Çështjes së Adriatikut” e në kuadër të saj edhe të çështjes shqiptare. Duke i dërguar Aqif Pashës në zarin që përmbante raportin edhe kopjen e Memorandumit, të cilin dr. Turtulli e kishte siguruar prej delegatit jugosllav Trumbiq, dy delegatët shënonin se pikërisht me Memorandumin në fjalë tri Fuqitë e Mëdha i njihnin Italisë pushtimin dhe sovranitetin mbi qytetin dhe krahinën e Vlorës si edhe mandatin mbi Shqipërinë. Pasi trajtonin përfitimet që siguronte Jugosllavia e Greqia nga Memorandumi i 9 dhjetorit (përkatësisht për të parën, e drejta e daljes tregtare në Shqipërinë e Veriut, kurse për të dytën aneksimi i trevës së Gjirokastrës dhe diskutimi për Korçën), L. Bumçi dhe M. Turtulli i vinin në dukje Aqif Pashës se, lidhur me kufijtë jugorë dhe veçanërisht me rivënien në diskutim të fatit të Korçës, deri para disa ditësh u kishte munguar informacioni.

Në mbledhjet e mbajtura fillimisht në Londër e pastaj në Paris, krerët e Britanisë, Francës dhe Italisë, thuhej më tej në raport, nuk e

⁴⁷ AQSH, F. MPJ, D.8 (26). Raport i L. Bumçit dhe M. Turtullit, dt. 11 shkurt 1920, dërguar nga Parisi Aqif Pashë Elbasanit; shih edhe *Lufta e popullit...*, vëll. II, dok. 68, f. 86-87.

⁴⁸ *Po aty*.

morën parasysh Memorandumin e 9 dhjetorit dhe preferuan një projekt të 13 janarit, të përgatitur nga D. Llojd Xhorxhi, i cili vendoste për copëtimin e Shqipërisë⁴⁹.

Për sa i përket qëndrimit të Jugosllavisë, theksohej se ishte kundër projektit të 13 janarit, por ajo njëherësh i përmbahej idesë që, nëse Shqipëria copëtohej, do të kërkonte pjesë, madje nuk do të kënaqej me territorin deri në lumin Drin, por do të donte “edhe ma tepër”.

L. Bumçi dhe M. Turtulli vinin në dijeni Aqif Pashën, se eksperti i delegacionit britanik, Liper, më 22 janar u kishte thënë atyre dhe Mehdi Frashërit, që të bëhej një kërkesë, sipas së cilës Korça e Shkodra të mos aneksoheshin nga Greqia e Jugosllavia, “por të liheshin nën mandatin e këtyre mbretërive”. Ndërkohë, eksperti amerikan Harrison, të cilin e kishin pyetur për këtë çështje i kishte këshilluar jo zyrtarisht që mos lëviznin nga qëndrimi i parë dhe të mos pranonin asnjë lëshim ndaj tërësisë së vendit. Më vonë edhe eksperti italian Kastoldi u kishte thënë se Italia ishte gati të bënte disa lëshime në interes të Shqipërisë, që t’i detyronte edhe fqinjët e tjerë të hiqnin dorë nga kërkesat e tyre, por ata nuk i besonin pa marrë siguri nga qëndrime zyrtare. Raportuesit i dërgonin Aqif Pashës, bashkëngjitur me raportin, edhe notën e 11 shkurtit dërguar kryeministrave të tre Fuqive të Mëdha, që ishin mbledhur përsëri në Londër.

Rreth dy javë më vonë më 29 shkurt L. Bumçi dhe M. Turtulli i raportonin sërish Aqif pashë Elbasanit rreth bisedimeve të fundit për çështjen shqiptare⁵⁰. Në këtë letër dy delegatët pranojnë se kanë dijeni për vendimet e Kongresit të Lushnjës, nga një letër e dërguar më 28 janar 1920 nga Eshref Frashëri, zëvendëskryetari i qeverisë së dalë nga Kongresi, por që atyre ajo u kishte mbërritur më 16 shkurt. Kjo do të thotë se ata e dinin nga data 16 shkurt se ishin zgjedhur nga Kongresi i Lushnjës, anëtarë të Këshillit të Lartë*. Gjithashtu e dinin se kolegu i tyre Mehmet Konica, i cili ndodhej në Londër, ku ishte zhvendosur trojka e të Mëdhenjve të Evropës për të diskutuar çështjet e mbetura ende nga Konferenca e Parisit, ishte emëruar ministër i Jashtëm dhe se për të tre ata ishte vendosur se duhej të qëndronin aty ku ishin, për të mbrojtur çështjen shqiptare.

⁴⁹ Po aty. Bashkëngjitur raportit, Aqif Pashës i dërgohej, krahas Memorandumit të 9 dhjetorit, edhe projekti i 13 janarit, sipas versionit të botuar në gazetën “Le Temps”.

⁵⁰ AQSH, F. MPJ, D.5 (26). Letër e L. Bumçit dhe M. Turtullit, dt. 25 shkurt 1920 për Aqif Pashën; shih edhe *Lufta e popullit...*, vëll. II, dok. 94, f. 132-133.

* Përbëhej nga Aqif Pashë Elbasani, imzot Luigj Bumçi, dr. Mihal Turtulli dhe Abdi bej Toptani.

Është disi e paqartë përse në letrën e datës 25 shkurt flitet për njoftime të marra nga letra e dt. 28 janar e Eshref Frashërit kur vendimet e sipërpërmendura të Kongresit të Lushnjës i përkasin datave 30 dhe 31 janar. Gjithashtu duket e çuditshme që vendimet e Kongresit t'u kenë mbërritur vetëm përmes kësaj letre që udhëtoi për dy javë.

Gjithsesi, përmes prononcimit të dy delegatëve, që e përfundojnë letrën adresuar Aqif Pashës duke paraqitur vendimin e tyre “të premë e të patundshëm” për dorëheqjen si delegatë të Shqipërisë në Konferencën e Paqes dhe lutjen “për të emnue sa më shpejt delegatë të tjerë”⁵¹, krijohet përshtypja se ata e konsideronin të mbyllur misionin e tyre diplomatik në Paris, ku kishin shërbyer në emër të qeverisë së mëparshme të Durrësit, por, ndoshta, edhe për faktin se Konferenca e Paqes e Parisit tashmë ia kish lënë vendin takimeve të Trojkës së kryeministrave evropianë në Londër, Konferencës së Ambasadorëve në Paris dhe veprimtarisë së Lidhjes së Kombeve.

Në letrën e 25 shkurtit, L. Bumçi dhe M. Turtulli theksonin ndër të tjera se kishin vepruar në përputhje, “një me një, me programin e vendosur prej mbledhjes së Lushnjës” dhe se në “këtë udhë do të vijojmë për sa kohë do të mbetemi këtu”. Më tej ata informonin për bisedimet që po zhvilloheshin në Londër midis kryeministrave të Britanisë së Madhe, Francës dhe Italisë dhe për dy nota që presidenti i SHBA u kishte dërguar partnerëve evropianë⁵². Të informuar me sa duket prej M. Konicës, që ndodhej në Londër, L. Bumçi dhe M. Turtulli i bënin të ditur Aqif Pashës se nota e parë përmbante kundërshtimin amerikan për shkëljen nga franko-britanikët të Memorandumit të përbashkët të 9 dhjetorit 1919. Por, shpreheshin dy delegatët shqiptarë, “dhantë zoti, u baftë ndonjë ndryshim me rranjë, pse edhe zgjidhja e parapame prej mendores së përmendun, e që ka pëlqimin e Amerikës, Shqipërisë i sjell dëm të madh”⁵³.

Konferenca e Paqes pas një viti veprimtarie, i mbylli punimet në Paris pa i përfunduar të gjitha çështjet që duhet të zgjidhte. Konferenca e kryeministrave të tri Fuqive të Mëdha evropiane, e mbledhur për çështjet kryesore në Londër e San Remo, dhe Konferenca e Ambasadorëve në Paris, do të vijonin të merrnin vendime. Do të duhej të angazhoheshin më tej, ndër të tjera, edhe për çështjen shqiptare, apo vargun e problemeve të ndryshme të saj. Do të angazhohej gradualisht edhe Lidhja e Kombeve.

⁵¹ *Po aty*.

⁵² Owen Pearson, *Albania and King Zog, Independence, Republic and Monarchy (1908-1939)*, The Centre for Albanian Studies, London: 2005, f. 141.

⁵³ *AQSH*, F. MPJ, D. 5 (26). Letra e L. Bumçit dhe M. Turtullit, dt. 26 shkurt 1920.

Çështja shqiptare do të trajtohej në këto instanca edhe për disa muaj, madje ndonjë problem edhe për disa vjet, por kjo periudhë nuk është objekt i këtij artikulli.

Shkurtimisht mund të përmendet se delegacioni shqiptar në Paris, tashmë përfaqësues i qeverisë së dalë nga Kongresi i Lushnjës, i vijoi përpjekjet për një zgjidhje sa më të drejtë të çështjes shqiptare. Në këtë kuadër nuk u ndalën takimet, dërgimi i telegrameve, letrave, notave e memorandumëve ndaj përfaqësuesve të fuqive botërore vendimmarrëse.

Në një letër të datës 24 shkurt 1920, dërguar nga Parisi kryeministrit të Britanisë së Madhe, njëherazi kryetar i Konferencës së tre kryetarëve të qeverive aleate në Londër, D. Lloid Xhorxhit, kryetari i delegacionit shqiptar L. Bumçi, e vinte në dijeni mbi mbledhjen e Kongresit të Lushnjës dhe vendimet e tij.

Më 2 mars 1920 pasoi një notë në adresë të presidentit të SHBA-së⁵⁴. L. Bumçi këtë herë shprehej kundër zgjidhjes që Memorandumi i 9 dhjetorit 1919, i iniciuar nga diplomacia amerikane, i jepte çështjes shqiptare. Në telegram, shkruhej se delegacioni shqiptar shprehte “përshtypjen e tij të hidhur lidhur me planin për t’i dhënë Gjirokastrën Greqisë dhe për të vënë në diskutim trevën e Korçës”. Pasi bënte prezantimin e përkatësisë etnike dhe fetare të rajonit në fjalë, tashmë të përsëritur shpeshherë, se ndër 290 mijë banorë, 170 mijë ishin shqiptarë myslimanë dhe të tillë ishin edhe shumica e 120 mijë të krishterëve, nota theksonte se “provincat në fjalë ishin njohur si shqiptare nga Konferenca e Londrës më 1913”, madje ishin pranuar si të tilla edhe nga ish ministrat grekë Zografos e Karapanos, në Konferencën e organizuar më 1914 në Korfuz, në prani të Komisionit Ndërkombëtar⁵⁵. Prandaj nënvizohej në notë, kalimi i tyre nën sovranitetin grek, do të sillte “skllavërimin e së paku dyqind mijë shqiptarëve”, që do të futeshin “nën zgjedhën e padurueshme të grekëve”.

Duke e konsideruar të padrejtë copëtimin e shumë viseve shqiptare më 1913 dhe pasojat përreth një milion banorëve shqiptarë të tyre, L. Bumçi në notën e 2 marsit nënvizonte se po të ndodhnin cungime të tjera “saktifikat e imponuara Shqipërisë do të ishin vdekjeprurëse”.

⁵⁴ *Po aty*, Notë e delegacionit qeveritar shqiptar në Paris, dt. 2 mars 1920 për presidentin e SHBA; shih edhe *Lufta e popullit ...*, vëll. II, dok.102, f. 139-140.

⁵⁵ Është fjala për bisedimet që filluan në Korfuz, më 9 maj 1914, midis Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, të autorizuar nga Qeveria shqiptare, dhe përfaqësuesve të “Lëvizjes së Vorio-Epirit”, që përfunduan më 17 maj 1914 me nënshkrimin e Protokollit të Korfuzit.

Përfaqësuesit shqiptarë në Paris e dinin se diplomacia amerikane, duke firmosur Memorandumin e 9 dhjetorit 1919, ishte pajtuar me humbjen e Gjirokastrës në favor të Greqisë dhe me diskutimin e të ardhmes së Korçës, prandaj ofronin një gjetje, apo formulë të re kompromisi. “Shteti shqiptar është gati t’u njohë popullsisve të këtyre viseve, nën garancinë dhe mbikëqyrjen e Lidhjes së Kombeve, të gjitha të drejtat që u përkasin bashkësive etnike ose që kanë të bëjnë me besimet e tyre”⁵⁶ shkruhej në notën e 2 marsit. Më tej atje ripërsëritej, apo i ritërhiqej “vëmendja dashamirëse” presidentit Uillson, se aneksimi i Vlorës dhe krahinës së saj nga Italia ishte “në kundërshtim me të drejtën dhe vullnetin e popullit shqiptar, që u shpreh në mënyrën më të qartë edhe një herë në Asamblenë Kombëtare të Lushnjës më 28 të janarit ...”. Propozimi i delegacionit shqiptar për sa i përkiste ndërtimit të hekurudhës në Shqipërinë e Veriut që do t’i shërbente Jugosllavisë, konsistonte në ndërtim nga shteti shqiptar me kapitale të huaja, kurse përdorimin e lirë të saj do ta garantonte Lidhja e Kombeve⁵⁷.

Një ditë më pas, më 3 mars, L. Bumçi së bashku me M. Turtullin i nisën një letër tjetër Aqif Pashës, me të cilën e njoftonin për gjendjen në të cilën ndodhej çështja shqiptare në atë moment në optikën e Fuqive të Mëdha. Fillimisht ata e informonin se ishin “tue vazhdue gjithnjë në punë” dhe do të vijonin të punonin derisa të emëroheshin zëvendësit e tyre. Më tej i dërgonin notat e shkëmbyera midis Uillsonit dhe Ll. Xhorxhit e A. Milerandit, të cilat ato ditë ishin botuar nga media. Në tekstin e letrës duket qartë zhgënjimi i thellë, që u kishte sjellë Konferenca e Pages, me mënyrën sesi i kishte nëpërkëmbur interesat e Shqipërisë e të kombit shqiptar, deri me diskutimet dhe projektet më të fundit. “Sikurse keni për ta pa edhe ju vetë, shkruanin dy delegatët, dyshimet dhe frikën që rrokull një vjeti kemi pasë mbi qëllimet e liga të qeverive të mëdha kundër nesh, po vërtetohen mjerisht, një nga një të gjitha”⁵⁸.

Trajtimi i çështjes shqiptare në projektin apo kompromisin e 14 janarit 1920, theksonin më tej dy delegatët, ishte vazhdë e qëndrimit të Francës dhe Britanisë së Madhe, që nga marsi i vitit 1919. Qysh atëherë Parisi dhe Londra kërkonin t’i kalonte Greqisë, Korça dhe Gjirokastra.

⁵⁶ Po aty.

⁵⁷ Po aty.

⁵⁸ *AQSH*, F. MPJ, D. 5 (26). Letër e L.Bumçit dhe M.Turtullit për Këshillin e Lartë (Aqif Pashën), dt. 3 mars 1920; shih edhe *Lufta e popullit ...*, vëll.II, dok. 103, fl. 141-143.

Por, Shqipëria pësonte edhe nga Memorandumi i 9 dhjetorit 1919, firmosur nga dy fuqitë e sipërpërmendura dhe SHBA-ja. Humbja e Gjirokastrës dhe Vlorës, vënia në diskutim e Korçës dhe caktimi i mandatit etj., gjithashtu do të ishin katastrofë për Shqipërinë. Por, notat e fundit midis krerëve të shteteve të sipërpërmendura, të cilat e trajtonin çështjen midis këtyre dy opsioneve, tregojnë se për ne situata mbetet “fort e rrezikshme”, konkludonin L. Bumçi dhe M. Turtulli. Gjithsesi, arsyetonin ata, “mbasi nuk kemi tjetër mbrojtje përveç Z. Uillon, nuk kemi mund të kundërshtohemi drejt projektit të tij; po jemi përpjekë që t’i japim të kuptojë se sipas atij projekti Shqipëria do të futet nën zgjedhë të huaj”⁵⁹.

Dy delegatët informonin gjithashtu se po bënë të pamundurën të lobonin “me të gjitha mënyrat pranë miqve të paktë”, që mund të gjendeshin. Ishte fjala për personalitete të jetës publike e politike të Francës e të Britanisë, dashamirës të kombit shqiptar, ose miq personalë të tyre “që merren me punët e Ballkanit”. Nesër do të duhet të shkojmë në Londër për pak ditë, informonin më tej L. Bumçi dhe M. Turtulli, “që të veprojmë në mes të qarqeve politike angleze me anën e miqve që kemi atje e të kardinalit të Londrës”⁶⁰.

Të bën përshtypje fakti, se me gjithë kushtet e vështira në të cilat vepronin, delegatët shqiptarë arrinin të siguronin një informacion të vlefshëm mbi hapat që ndërmerre diplomacia e Fuqive të Mëdha për çështjen shqiptare. “Konferenca e Londrës, ndërmjet kryetarëve të tri qeverive të besëlidhuna po vijon gjithnjë, i shkruanin ata Aqif Pashës; disa gazeta thonë se në këto ditë do të përndahet për t’u mbledhur prapë në fund të marsit”. Mandej e vinin në dijeni, se në bazë të lajmeve që jepnin gazetatat amerikane kishin mësuar se presidenti i SHBA-së kishte përgatitur një notë rreth “Çështjes së Adriatikut” mbi bazën e qëndrimit të Memorandumit të 9 dhjetorit, e cila pritej të mbërrinte shpejt në Londër.

Nuk dihet nëse nota e sipërpërmendur e 2 marsit e dërguar telegrafisht nga L. Bumçi, mbërriti në duart e U. Uillonit, por dihet se më 6 mars presidenti amerikan dha një përgjigje përfundimtare për “Çështjen e Adriatikut”⁶¹. Është nota për të cilën kishte pasur njoftime në shtypin amerikan e për të cilën i raportonin Aqif Pashë Elbasanit më 3 mars, dy delegatë shqiptarë.

⁵⁹ *Po aty*.

⁶⁰ *Po aty*.

⁶¹ O. Pearson, *Albania and King Zog...*, f. 142.

Duke përkrahur propozimin për bisedime direkte italo-jugosllave, që të rrafshonin kontradiktat midis tyre, kreu i Shtëpisë së Bardhë, kishte theksuar se çështja shqiptare “nuk duhet futur në diskutimin e propozuar midis Italisë e Jugosllavisë” dhe se ai “nuk do të miratonte asnjë plan që do t’i jepte Jugosllavisë një kompensim territorial në pjesën veriore të Shqipërisë, për atë që mund t’i shkëputej gjetiu”.

Për sa i përkiste kërkesës jugosllave për një dalje ekonomike në Shqipërinë Veriore, U. Uillsoni deklaronte se qëndronte në linjën e Memorandumit të 9 dhjetorit 1919, “i cili, sipas pikëpamjes së tij, ka dispozitat e nevojshme për t’iu përgjigjur nevojave të Jugosllavisë”⁶².

Vendosmëria e presidentit të SHBA-së i detyroi aleatët evropianë të tërhiqen. Këmbëngulja e tij përreth dy muaj i erdhi në ndihmë njëherësh si Jugosllavisë edhe Shqipërisë. Jugosllavia kishte tani rastin të negocionte drejtpërdrejt me Italinë, kurse për Shqipërinë rreziku i copëtimit u shty dhe shqiptarët fituan një kohë shumë të vlefshme, që ditën ta shfrytëzonin. Pas ditëve të para të marsit nuk do të kishte më përpjekje kolektive të Fuqive të Mëdha për të marrë vendime për statusin dhe kufijtë e Shqipërisë. Italia dhe Jugosllavia hynë në negociata të drejtpërdrejta për të gjetur një zgjidhje kompromisi për “Çështjen e Adriatikut”, kurse Britania e Madhe dhe Franca, u ndjenë të lehtësuara që e lanë gjetjen e marrëveshjes në mirëkuptimin midis dy të interesuarve problematikë. Deri në marrëveshjen e Rapallos që do të arrihej në nëntor⁶³, shqiptarët patën kohën dhe fatin të eliminonin rreziqet e shumta. Pasi kishte nënshkruar protokollin e gushtit me Qeverinë shqiptare, që u shoqërua me heqjen dorë nga pretendimet në Shqipëri, Qeveria italiane nuk mund të lejonte të realizoheshin aty pretendimet e Jugosllavisë dhe Greqisë.

Çështja shqiptare do të vijonte të mbetej kështu e pazgjidhur edhe pas mbylljes së punimeve të Konferencës së Paqes të zhvilluar në Paris deri në janar 1920, edhe pas Konferencës së Londrës në vijim, të kryeministrave të Britanisë së Madhe, të Francës dhe të Italisë, dhe pas

⁶² Po aty; Adriaticus, *La Question Adriatique ...*, f. 149-150; shih edhe A. Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare...*, dok.26, f. 255-257. Notë e Uillsonit e dt. 6 mars, në përgjigje të notës së aleatëve të dt. 26 shkurt 1920.

⁶³ Vuk Vinaver, *Jugosllavija i Francuska izmetju Dva Svetsko Rata* (Da li je Jugoslavija bila francuski “satelit”), ISI, Beograd: 1985, f. 26-27.

Konferencës së San Remos që mbledhi sërisht Ll. Xhorxhin, A. Milerandin dhe F. Nitin, më 18 - 25 prill 1920.

Ngecja në zgjidhjen e “Çështjes së Adriatikut”, që u tentua të realizohej nga negociatat midis Italisë e Jugosllavisë mbi bazën e përmbajtjes së Memorandumit të 9 dhjetorit 1919, vijoi të mbante pezull edhe zgjidhjen e çështjes shqiptare.⁶⁴

Ndërkohë që delegacioni shqiptar në Paris dërgonte drejt San Remos një telegram me të cilin i bënin thirrje përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha evropiane të respektonin pavarësinë dhe integritetin territorial të Shqipërisë⁶⁵, Qeveria e Sulejman Delvinës dhe Regjenca, të dala nga Kongresi i Lushnjës, përpiqeshin përmes përsëritjeve e falënderimeve të ndikonin te krerët e diplomacisë amerikane, te U. Uillsoni, R. Lansingu etj.

Përparësia që Shqipëria dhe diaspora shqiptare në Amerikë u dha marrëdhënieve me SHBA-në, u shfaq edhe në caktimin e një komisioneri në Uashington (Kostandin Çekrezi), i cili u pranua në kontakte jozyrtare nga Departamenti i Shtetit. Në fillim të majit 1920 Mehmet Konica, ministër i Jashtëm i qeverisë Delvina ndërkohë, kryetar i delegacionit shqiptar, i bënte thirrje U. Uillsonit të mos e kërkonte më zbatimin e Memorandumit të 9 dhjetorit 1919.

Këmbëngulëse në synimin për ruajtjen e pavarësisë dhe tërësinë territoriale, të vendit Qeveria shqiptare bëri demarshe për të paraqitur kërkesat e veta kombëtare e për të propozuar vendosjen e marrëdhënieve diplomatike edhe në Beograd, Athinë e Romë⁶⁶.

Ndërkohë në Britaninë e Madhe po shtohej interesi për Shqipërinë. Prania jo pasive e kryediplomatit britanik në Shqipëri, Iden (Eden) gjatë përgatitjeve dhe zhvillimit të punimeve të Kongresit të Lushnjës në dhjetor 1919 - janar 1920⁶⁷, misionet e Harold Temperlit

⁶⁴ Pietro Pastorelli, *L'Albania nella politica estera italiana 1914-1920*, Editore Jovere, Napoli: 1970, f. 284-285; Shih edhe P.Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 469.

⁶⁵ *AMPJ*, V. 1920, D. 34/1, fl. 407. Telegram i Mehmet Konicës në cilësinë e kryetarit të delegacionit shqiptar, dërguar përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha në San Remo.

⁶⁶ P. Milo, *Politika e jashtme...*, vëll. I, f. 471-473.

⁶⁷ Sejfi Vllamasi, *Ballafaqime politike në Shqipëri (1897-1942)*, Kujtime dhe vlerësime historike, përgatiti për botim Marenglen Verli, Tiranë: Marin Barleti, 1935, f. 184, 194. Sipas S. Vllamasit në dhjetor 1919, në takimin në Gjirokastër me Javer Hurshitin dhe Beso Gegën, kryetari i Bashkisë, deklaroi konfidencialisht se Qeveria britanike dëshironte formimin e një qeverie kombëtare në vend të asaj të Durrësit “që është vegël e italianëve”. Po ky bashkëkohës shënon në kujtimet e tij se diplomati Eden, njëherësh i “Inteligjencies Services”, prezent në Kongresin e Lushnjës, “kaloi disa orë ankthi, derisa u kuptua mirë, qëllimi i milicisë shqiptare kundër Kongresit”; shih edhe

(Harold Temperley)* në Tiranë, në maj dhe në shtator 1920, tregonin interesimin e Londrës, jo thjesht për të pasur një informacion të besueshëm për gjendjen e brendshme në Shqipëri. Të bën përshtypje se raportet e britanikëve të dërguar në Shqipëri ishin realiste, madje A. Temperli rekomandonte njohjen e Qeverisë shqiptare. Në të njëjtën linjë bën punën e tyre pranë Forin Ofisit miqtë e Shqipërisë, Obri Herbert etj. Por kthesa e dukshme në qëndrimin britanik do të merrej në nëntor. Shqiptarët ndërkohë kishin bërë luftën e Vlorës, Italia që dërguar matanë Otrantos dhe Jugosllavia e Greqia, pa të nuk mund të realizonin synimet e tyre në Shqipëri. Britania ishte tani në situatë komode të konfirmonte interesin e saj për Shqipërinë, çka u duk qartë në dhjetor, kur inicoi dhe mbështeti pranimin e Shqipërisë në Lidhjen e Kombeve. Shqipëria kishte mobilizuar të gjitha forcat e saj për të ruajtur pavarësinë dhe territorin e saj por i kishte ndihur edhe fati.

Pakësimi i interesimit të SHBA-së për Evropën për shkak të problemeve politike të brendshme, dhe në kuadër edhe për Shqipërinë u pasua kështu nga rritja e interesimit të Britanisë së Madhe për këtë vend. Por, vakumin në muajt prill-nëntor 1920 e mbushën vetë shqiptarët me mobilizimin e madh për të shpëtuar vendin e tyre që fatmirësisht rezultoi i efektshëm.

Shqipëria kishte shpëtuar nga rreziku që i qëndroi mbi kokë gjatë gjithë zhvillimit të Konferencës së Paqes së Parisit. Mbetej të mbroheshin rezultatet e arritura në vitin 1920 dhe të konsolidohej e demokratizohej shteti i brishtë, që i kishte shpëtuar asgjësimit.

Marenglen Verli, *Kosova sfida shqiptare në historinë e një shekulli*, Tiranë: Botimpex, 2007, f. 90.

* Njëpunës i Legatës britanike në Beograd.

Marenglen VERLI

SUMMARY

THE GREAT POWERS DIPLOMACY AND THE CHALLENGE OF ALBANIANS IN JANUARY 1920

It's generally known the progress of the Albanian question approach at the Peace Conference. Nonetheless neutral in the world conflict, Albania risked to be annihilated.

The accord or the compromise of the 13-14 January 1920, was the peak of the worst. In absence of the USA representative, France, Great Britain and Italy approved a solution variant that was opposed not only by the USA but even from Yugoslavia. Exactly from this moment the developments in the Albanian soil of diplomacy and popular movement took an interesting path, which historiography should deepen the view. This paper aims to shed light in the weekly days after the January 14 compromise who visibly influenced the growing of the Albanian factor in taking the decisions for the future of Albania.

Was lucky for Albanians that Yugoslav delegation as a cause of internal contradictions between the Croatian Ante Trumbić (foreign minister) and the Serb Nikola Pasic (premier), wouldn't accept to renounce from Fiume to accept compensations in Albania. This slack of the process introduced the USA, that had not signed the January 13-14 compromise, but were forced to accept, if the Yugoslavs and the Italians would agree for the solution offered from the Franco-British diplomacy.

Meantime in Albania, there was a general conscience about the catastrophic decisions of the Conference for Albania and was overwhelmed the view that it should be radicalized the stands against the further dismemberment of the country after 1913. Also, on January 21 had started the works the Lushnja Congress that on January 28-31, in the conditions when the diplomatic efforts for the reassert of the Albanian state independence and its integrity wouldn't give any result, undertook the organizing of the internal popular resistance.

The decrease of the USA concern for Europe as a cause of internal political problems, and in the framework even for Albania, was followed from the growing of interest of the Great Britain for this

country. The vacuum of the April-November 1920 was filled by Albanians themselves in the huge mobilization to save their country that luckily resulted efficacious.